

До питання про діалектику духовного і матеріального у фізичному вихованні

Рівненський державний гуманітарний університет (м. Рівне)

Постановка проблеми. Фізичне виховання є галуззю ідеології, його теоретичні концепції наскрізь пронизані ідеологічними положеннями. Всі прекрасно розуміють сутність впливу ідеології не лише на практику, а й на теорію фізичної культури і спорту в той період, коли “радянські спортсмени і фізкультурники з яскравими знаменами” демонстрували перед західним світом переваги розвинутого соціалізму. Ті пам'ятні всім лозунги і звернення до “спортивної честі” – всього лише зовнішня сторона ідеологічного управління фізичною культурою і спортом на рівні їх функціонування як соціальних інститутів.

Є і більш глибокі, внутрішні вияви ідеологічного підпорядкування фізичного виховання концепціям тих, попередніх часів. Але вони поки ніяк, нічим і ніким не долаються, перш за все тому, що ще не усвідомлені і не виявлені, не “підняті” на поверхню нашої свідомості.

Саме сьогодні, через півтора десятка років після початку трансформації нашого суспільства, можна говорити про те, що значною мірою відбулася деідеологізація історичного, філософського, культурологічного мислення. Педагогічні науки в цілому лише намагаються знайти якісь нові спрямовуючі орієнтири власного теоретичного і практичного розвитку. Теорія ж фізичного виховання до цих пір найбільшою мірою страждає від “заідеологізованості”, наявності великої кількості догм, успадкованих з того періоду, коли “методологія” вульгаризованого марксизму (тобто не наука, а саме політична ідеологія) задавала жорсткі рамки для мислення теоретиків і практиків, роблячи його одностороннім, обмеженим, догматичним, без права на нестандартні для історичної, політичної і духовної систем ідеї.

Є кілька характерних сфер теорії фізичного виховання, які залишаються ідеологічно догматизованими, пов'язаними із міцно збереженими концепціями, що притаманні минулій історичній епосі в житті нашого суспільства. Центральною серед них є трактування проблеми взаємозв'язку тілесного і духовного у розвитку індивідуума. У ній є найбільша кількість непорозумінь, суперечностей, протилежностей та нез'ясованих питань, що породжують “білі плями” у сучасних наукових знаннях. По суті, наші сучасні “теоретичні” уявлення про взаємозв'язок тілесного та духовного прищеплені нам нашою системою наукового знання, сформованою ще в “ті” часи, коли ідеології було підпорядковане все, у тому числі й природничі науки. Ця проблема є одним із багатьох виражень “основного питання філософії” про взаємовідносини матерії та свідомості. Саме з цього і бере свій початок ідеологізація.

Мета дослідження – дослідити нетрадиційні шляхи зміцнення фізичного і психічного здоров'я.

Завдання: 1) викрити ідеологізацію фізичної культури і спорту, політизацію системи фізичного виховання; 2) з'ясувати взаємозв'язок тілесного і духовного у фізичному вихованні; 3) встановити шляхи активізації психічних процесів з метою покращення фізичного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людині, яка пройшла через державну систему освіти й виховання, здається єдино можливою і науково обґрунтованою та система світоглядних уявлень, яка прищеплювалася їй ще змалку. Із міцно завчених формулювань про первинність матерії й вторинність духу випливає цілий ряд наслідків, на яких базується вся картина світу, в тому числі й “образ людини” як складової частини цієї картини. Основні з них такі. Оскільки матерія первинна, а дух вторинний, то він є історично більш пізнім за часом свого виникнення, історично віддаленим від матерії. Отже, з погляду онтології, в еволюції Всесвіту був такий період, коли матерія існувала, не маючи всередині себе або “поруч” із собою нічого того, що може бути названо духовним, психічним.

Стосовно антропології це означає, що стверджується не просто єдність тілесного й духовного, але, по-перше, первинність тілесного відносно духовного й породженість духовного тілесним; по-друге, можливість буття тілесного без духовного, існування якогось тимчасового інтервалу між ними. Крім того, з відомого нам рішення “основного питання філософії” випливає твердження про те, що духовне є функцією тілесного, його атрибутом, але не навпаки.

Коли ці позиції проявляються в педагогічній теорії, складається приблизно такий “образ” людини й процесу її формування: народжена дитина – “біологічний індивід”, який у процесі соціалізації має перетворитися в “соціального індивіда”. Перетворення це відбувається в результаті розвитку головного мозку й вищої нервової системи. У питанні про формування психіки в онтогенезі і її змісті, фактично повністю й безроздільно продовжує панувати павловська рефлексологія. Навіть у тих сучасних роботах із загальної психології, де вже не йде безперервне цитування І. П. Павлова, імпліцитно мається на увазі: всі вищі психічні функції розвиваються на основі умовних рефлексів. Має місце перша сигнальна система, а також друга... І як центральна “пояснююча” категорія найбільш часто використовується поняття “відображення”. По суті, тут виявляється ще дві дуже стійкі догми, що в “радянський” період стояли досить близько з іншими політичними ідеологемами: догма рефлексології й догма теорії відображення. Але ж під оболонкою рефлексу сховані найскладніші й дуже тонкі, різноманітні й багаторівневі процеси переробки інформації в головному мозку й циркуляції її в центральній і периферійній нервовій системі. Якщо роботу комп’ютера фахівець розшифровує через нелінійні алгоритми, то робота головного мозку ще тільки чекає свого декодувальника. Поняття ж “відображення”, з погляду наукової теорії, є не більш ніж метафорою сучасних наукових понять “комунікація”, “інформаційний обмін”, “циркуляція інформації”. Саме по собі воно взагалі нічого не пояснює. Навпаки, воно потребує “багатоповерхових” і все більш ускладнюючих наукових теорій для розуміння його суті. А його використовують як “ключове”, що нібито пояснює сутність і внутрішній зміст психічних процесів.

Відомо, що всі, хто сьогодні практично й теоретично займаються проблемами фізичного виховання, стурбовані його обмеженістю, завуженістю, недостатністю в нашій системі дошкільного, шкільного й вузівського навчання й виховання, сприйняттям його як другорядного порівняно з іншими напрямками педагогічної діяльності й т. п. Але все ж таки вся наша педагогічна система спрямована на виховання насамперед тіла, і лише потім – після тіла – ще й духу як його “додатка”. Таке ставлення до процесу формування людини характерне для педагогіки в цілому, а вже для теорії фізичного виховання – особливо. Справді: хто більше за фахівців у цій сфері повинен бути стурбований вихованням тіла? Як аргумент для обґрунтувань такої педагогічної позиції нерідко згадують давньоримське “*Mens sana in corpore sano*”, забуваючи про зворотні взаємозв’язки: у хворому тілі обов’язково є в наявності хворий дух, і при хворому дусі неминуче хворе тіло... Тоді, очевидно, здорова душа здатна зробити здоровим і свій матеріальний носій – тіло. У всякому разі, іноді їй це вдається. Але як це відбувається і як навчити людину тому, щоб це було нормою її існування – велике питання.

Коли ведеться виховання на рівні “роби, як я” (моральне, фізичне, інтелектуальне), відбувається формування саме тілесних функцій, але не духовних. Точніше, духовні функції охоплюються цими впливами лише опосередковано, дуже незначною мірою. Йде відпрацювання рефлексів, автоматизмів, тобто елементарних реакцій з боку вищої нервової системи: певної моторики органів, мовних реакцій, строго лімітованих форм мислення...

Після цього справа доходить і до “духовного” (але вже в дуже вузькому, специфічному його значенні), коли турбуються про виховання волі, витримки, цілеспрямованості, переконаності й т. п. Це, по-перше, лише дуже вузький пласт духовного, сама його верхівка. По-друге, тут ми зіштовхуємося із ще однією догмою. Це ідеологема “свідомості”, або, як вона нерідко формулювалася у відомий період, “усвідомлюваності”. По суті справи, через абсолютизацію ролі свідомості й отождивлення “*Homo sapiens*” із “людиною свідомою” було загальмоване вивчення сфери несвідомого, а також таких феноменів, як гіпноз, самонавіювання.

Ці сфери психіки фактично були в Радянському Союзі зовсім забороненими для вивчення. Природно, що заборона досліджень призвела до практично повної їхньої непізнаності, невивченості. На сьогоднішній день відсутні не тільки спеціальні теорії, але навіть і будь-які продуктивні методологічні ідеї, які могли б сприяти їхньому осмисленню, за винятком, звичайно, фрейдизму і його різновидів. Але й фрейдизм являє собою методологію, насамперед психоаналізу, тобто емпіричного вивчення змісту психіки окремого індивіда, і набагато меншою мірою здатний допомогти в загальнотеоретичному осмисленні сутності психічного й окремих його форм.

У системі поглядів на взаємовідношення тілесного і духовного є ще одна догма, котра також обумовлена ідеологічною спадщиною. Це – догма “пасивності” психічного. Вона дуже замаскована, виражена в неявній формі, схована за тезами типу “свідомість має відносну самостійність стосовно буття”, “існує випереджаюче відображення”, “свідомість має прогностичні, моделюючі й креативні функції” й ін. Але це завжди для “виправдання” тих ідей, які логічно впливають із твердження

первинності духу: “Абсолютно” активна тільки матерія, “дух” же завжди пов'язаний з нею як її функція і, як видно, не зобов'язаний завжди бути активним, навіть взагалі може бути відсутнім. Усяке інше розуміння сутності й форм прояву духовного трактується як вираження ідеалізму.

Тут проявляється ще одна догма або, точніше, інтелектуальний забобон: у нашому суспільстві не можна бути “ідеалістом”. “Ідеалізм” у системі наших панівних світоглядних ідей тотожний неуттву, мракобіссу, впаданню в релігійність.

Між тим, навіть у найважчі, у відношенні ідеологічного контролю, часи проривалися у світ наукові дослідження такого плану, які ставили цю проблему й дозволяли глянути на неї з нестандартної точки зору. Хай навіть їх і дуже мало в загальному переліку “заполітизованих” і тому давно поглинених небуттям видань, але вони були і є. Та проблема залишається, тому що мали місце тільки окремі спроби щось змінити в наших поглядах на людину і її справжні можливості. Тим більше, що така зміна неминуче вимагає також і перебудови загального погляду на світ, а можливо, і на влаштування Всесвіту в цілому.

У чому й за рахунок чого, власне, повинна відбутися ця перебудова? Насамперед, сучасного осмислення потребують етнографічні дослідження способу життя архаїчних народів, форм первісної культури. Нескінченно різноманітні форми магії й шаманізму, які властиві всім народам світу й дивовижно подібні між собою у своїй внутрішній сутності – активізації психічних процесів й придбанні влади над тілом, його функціями, поведінкою, концентрації резервних фізіологічних можливостей організму – не повинні сприйматися лише як вияви неуттву й дикунства [7; 9; 10]. Етнографічна фактографія повинна бути пов'язана з усім матеріалом, очевидно, усе ще недостатнім для повноцінного його осмислення, що стосується східних філософських і релігійних систем, а також систем психофізичних тренувань, у тому числі освоєння спортивної майстерності [1; 2; 3; 4; 5]. Потребують перегляду й поглибленого теоретичного аналізу накопичені матеріали, пов'язані з вивченням процесів гіпнозу, навіювання та самонавіювання [6; 8].

Ті, хто брали участь у сеансах психотренінгу за системою Ст. Грофта, хто пережив стан клінічної смерті й зберіг у пам'яті процес відділення “душі” від тіла або інші парадоксальні стани психіки, кому доводилося зустрічатися з Вангою, Джуною або іншими, менш відомими екстрасенсами, на все життя зберігають переконання в тому, що наша психіка – це далеко не те, що пишуть про неї вузівські підручники. Маса найскладніших явищ не знаходять навіть часткового наукового пояснення тільки через панування догматизму в мисленні, через упереджену переконаність у тому, що “цього не може бути, тому що не буває ніколи”.

Щоб вийти з цієї теоретичної безвиході, варто як робочу гіпотезу висунути припущення про те, що всі ці люди аж ніяк не є божевільними або нестримними фантазерами, а що ми просто усе ще не маємо навіть найменшого поняття про те, що ж таке насправді наша “душа” і як вона пов'язана з тілом. Звичайно ж, якимсь новим поясненням сутності духовного і його місця у Всесвіті здатний дати тільки увесь комплекс природничих наук, і лише в тому випадку, якщо відбудеться якийсь ривок у пізнанні світу в цілому.

Здається, що ключ до розуміння сутності духовного лежить в осмисленні ролі інформації як всезагальної властивості Всесвіту, аналогічної матеріально-польовим й енергетичним її властивостям. Але поки природничі науки чекають своїх революціонерів, чи не треба практикам фізичного виховання і зі свого боку змінити деякі позиції?

Висновки

1. Від заідеологізованості, політизованості потерпає як теорія, так і практика фізичного виховання, оскільки за таких умов задаються жорсткі рамки для мислення науковців і практиків, що спричиняє його односторонність, обмеженість, догматичність, відсутність права на нестандартні для певної історичної, політичної і духовної систем ідей.

2. Вислів “В здоровому тілі – здоровий дух” має зворотні зв'язки: у хворому тілі обов'язково є хворий дух, і при хворому дусі – неминуче хворе тіло. Отже, здорова душа здатна зробити здоровим і свій матеріальний носій – тіло.

3. Активізація психічних процесів і придбання влади над тілом, його функціями, поведінкою, концентрацією резервних фізіологічних можливостей організму – не повинні сприйматися лише як вияви неуттву й дикунства. Етнографічна фактографія повинна бути пов'язана з усім матеріалом, очевидно, усе ще недостатнім для повноцінного його осмислення, що стосується східних філософських і релігійних систем, а також систем психофізичних тренувань, у тому числі освоєння спортивної майстерності. Потребують перегляду й поглибленого теоретичного аналізу накопичені матеріали, пов'язані з вивченням процесів гіпнозу, навіювання та самонавіювання.

Література

1. Грановская Р. М. Элементы практической психологии.– Л.: Изд-во ЛГУ, 1988.
2. Гримак Л. П. Резервы человеческой психики. Введение в психологию активности.– М.: Политиздат, 1989.
3. Леви В. Л. Искусство быть собой.– М.: Знание, 1990.
4. Леви В. Л. Охота за мыслью.– М.: Знание, 1989.
5. Леви В. Л. Искусство быть другим.– М.: Знание, 1991.
6. Рожнова М. А., Рожнов В. Е. Гипноз и “чудесные исцеления”.– М.: Знание, 1969.
7. Симонов П. В., Ершов П. М., Вяземский Ю. И. Происхождение духовного.– М.: Наука, 1989.
8. Слободяник А. П. Психотерапия. Внушение. Гипноз.– К.: Здоров'я, 1977.
9. Тайлор Э. Б. Первобытная культура.– М.: Политиздат, 1989.
10. Токарев С. А. Ранние формы религии.– М.: Политиздат, 1990.

Анотації

У статті викривається критичне ставлення до ідеологізації фізичної культури і спорту, політизації системи фізичного виховання, розглядається суперечність первинності матеріального чи духовного. Допускається, що здорова душа здатна зробити здоровим і свій матеріальний носій – тіло. Актуалізується питання активізації психічних процесів і отримання влади над тілом, його функціями, поведінкою та концентрацією резервних фізіологічних можливостей організму. Вказується на нетрадиційні шляхи такої активізації.

Ключові слова: діалектика матеріального і духовного, процеси навіювання і самонавіювання, психофізичні тренування.

В статье раскрывается критическое отношение к идеологизации физической культуры и спорта, политизация системы физического воспитания. Рассматривается противоречие первичности материального или духовного. Допускается, что здоровая душа способна сделать здоровым и свой материальный носитель – тело. Актуализируется вопрос активизации психических процессов и получения власти над телом, его функциями, поведением и концентрацией резервных физиологических возможностей организма. Указывается на нетрадиционные пути такой активизации.

Ключевые слова: диалектика материального и духовного, процессы внушения и самовнушения, психофизические тренировки.

The article exposes the critical attitude to the ideologisation of the physical culture and sport, politisation of the system of the physical training. Besides it scrutinizes the contradiction of the primordality of the material or the inner. There is an admit that the healthy soul is able to make healthy its material bearer - the body. The question of intensification of the physical processes and receiving the power over the body and its functions, behavior and concentration of reserve physiological possibilities of organism is actualized. Nontraditional ways of such intensification is pointed out.

Key words: the dialectics of the material and the inner, processes of suggestion and auto-suggestion, psychophysical trainings.